

METİN ANALİZİNE GİRİŞ:

METİNİN ÜÇ TABAKASI:

METİNLERDE FİĞÜR, TEM ve DEĞER DÜZLEMLERİ

Prof. Dr. Rıza FİLİZOK

Metnin anlam alanı Greimas’a göre üç tabaka halinde gözlemlenebilir. Bunu metin analizinde kullanılan terimleriyle şöyle söyleyebiliriz: Bir metnin içerik elementleri (anlam birimcik “seme”, izotopi) yani anlamlı unsurları,

a) **figürler düzleminde**,

b) **temler düzleminde**

c) **değerler düzleminde**

bulunabilir.¹

Metinde birbiriyle karşılıklı ilişkiler içinde olan bu **üç tabakanın** metin analizi yapılırken birbirinden ayrılması gerekir:

a) FİĞÜRLER DÜZLEMİ

Bir metinde figürler düzlemi, bulunması en kolay olan tabakadır: Bir yazıda yahut sözde “algılanılabilir” olan şeyler figürler düzlemini oluşturur. Metinde beş duyudan gelen ve dış dünyayı yansıtan her şey figürler düzleminde yer alır:

ÖRNEK: *Aşağıdaki metinde figürler düzlemi kırmızı ile gösterilmiştir:*

Mektubunuzu okurken, **madam**, vicdan azabı duyar gibi oldum. Hikâyelerimin hep böyle kasvetli şeyler olmasından kendi kendime kızdım. Artık bugün size neşeli, hem de çılginca neşeli bir masal anlatmayı aklıma koydum. Öyle ya canım, ne diye kederli olacaktım! **Paris’in sislerinden bin fersah uzakta, misket şarabıyla dümbelekler diyarında, günlük güneşlik bir tepenin üzerinde yaşıyorum. Değirmenimin etrafında güneşle musikiden başka bir şey yok. İskete kuşlarından orkestralarım, su çulluklarından bandolarım var. Sabah oldu mu, kurli kuşları «kurli kurli!» diye öterler, öğleyin, sıra ağustos böceklerindir. Sonra, fifre çalan çobanlar mı istersiniz, yoksa bağlardan kahkahaları gelen esmer güzelleri mi?... Doğrusu burası, kara düşüncelere dalmacak yer değil. Hanımlara asıl**

¹ Bu makale, **Louis Hébert**’in Signosemio sitesinde yer alan “ **L’Analyse Figurative, Thématique et Axiologique** “ adlı makalesinden geniş ölçüde yararlanılarak yazılmıştır. **Rimouski (Québec)**, <http://www.signosemio.com>. <http://www.signosemio.com/greimas/analysefigurative.asp>

toz pembe şiirler ile **sepet sepet** muhabbet hikâyeleri göndermeliydim.

Ama olmuyor! Hâlâ **Paris**'den kurtulamadım. Her gün, **çamlarımın** arasında bulunduğum zamanlar bile. **Paris**'in dert **çirkef**inden kendimi koruyamıyorum. Hattâ şu satırları yazdığım anda bile, zavallı **Charles Barbara**'nın sefalet içinde öldüğünü haber aldım. Bütün **değirmen**, matem içinde... **Kurli kuşları**yle **ağustos böceklerine** Allahaismarladık!... Neşeli şeyler düşünecek halim yok... İşte, **madam**, bu sebeple, size yazmayı tasarladığım o güzelim muhabbet hikâyesi yerine, yine acıklı bir masal göndereceğim.

Figürler, dış dünyaya ait olan ve görme, işitme, dokunma, tatma, koklama organları ile algılanabilen unsurlardır.

Figürlere karşılık **tem**lerin dış dünya ile hiçbir ilişkisi yoktur. Tamamen kavramsaldır, soyuttur. İyilik, kötülük, aşk, nefret duyular yoluyla algılanamaz, dolayısıyla soyuttur ve temdir. Buna karşılık iyiliği, kötülüğü, aşkı, nefreti ifade eden jest ve hareketler, görme duyusu ile algılanabildiğinden figürdür ve somuttur. Bu somut figürlerin her topluma ve çağa göre değişebileceğini göz önünde tutmak gerekir. Mesela Türk masallarında “selam” figürü, dinî bir kavrama yani temaya bağlanır, buna karşılık bir başka kültürde sadece “nezaket” temine bağlanmış olabilir.

Figürler ve temler, hem karşıt unsurlardır, hem birbirini tamamlayan unsurlardır. Figürler, duyularla kavranan dış dünyayı ifade ederler, temler, iç dünyaya aittir, tamamen zihnin ürünüdürler. Anlamı oluşturan bu iki öge, karşılıklı ilişkiler içindedir.

Figürler, zorunlu olarak bizi hem tem meselesine, hem aksiolojiye yani değerler sistemi meselesine götürür. Eğer figürler, kendi üzerilerine kapansaydı yani sadece kendini ifade etseydi, bu saçma bir şey olurdu. Mesela banyo yapmamızın sebebi banyo yapmış olmak değildir, sağlıklı ve temiz olmak için banyo yaparız. Metindeki bir figür de sadece bir figür olarak bulunmaz, metinde özel bir anlam kazanır. Figürlerin tem ile birlikte değerlendirilmeleri gerekir, bu, anlamlarının anlaşılmasına yardım eder. Aslında bir metni okurken yaptığımız şey, figürlerin tematik anlamlarını çözmektir:

Bir Rus masalında bir anne üvey kızından kurtulmak için onu devin evine bırakır. Dev, kızıdan evin bütün işlerini yapmasını ister. Kız bütün işleri başarıyla yapınca dev kıza “aferin” der ve ona “çeşit çeşit elbiseler” verir. Bilindiği gibi

anlatı yahut tahkiye programında, **yönlendirme** ve **takdir**, beşerî plandadır (cognitif), **güç** ve **iş**, “pragmatik” plandadır yani olaylar planındadır. “Aferin” sözü “takdir” bölümüne aittir ve tematik karakterdedir. “ona çeşit çeşit elbiseler verdi” sözü ise pragmatik plandadır ve figüratif alana aittir.

Ancak masalın bu noktasında biz “Dev aferin dedi ve ona çeşit çeşit elbiseler verdi” sözlerini okuduğumuzda, henüz bu elbise figürünün masalda hangi “değer”i ifade ettiğini bilemiyoruz. Bu elbise figürü, bir temaya bağlanmadığı sürece gerçek anlamına ulaşamamaktadır. Bu figürün anlam kazanabilmesi için temalaştırılması gerekmektedir. “Elbise” figürünün neyi ifade ettiğini okuyucu masalın sonunda öğrenir: “*Baba, kızının başına neler geldiğini öğrenmek için devin evine gitmiş. Bir de bakmış ki kızı çok zengin olmuş.*” Böylece okuyucu “elbise” figürünün “zenginlik” temini gösterdiğini anlar. Figürler, sıkı bir şekilde temlere bağlıdır.

b) TEMLER DÜZLEMİ

Temler düzlemi, tamamen kavramsal bir düzlem, soyut bir düzlemdir. Mesela bir metinde geçen **öğrenci, öğretmen, kalem, defter, kitap** kelimeleri **figürler** düzlemini oluşturur, buna karşılık **eğitim** kelimesi, metinde bulunsa da bulunmasa da **tem** düzleminde yer alır. Aynı şekilde “**aşk**” bir temdir, bunun metindeki somut görünümleri olan **çiçek verme, mektup yazma, el ele tutuşma** vb. ise **figürler düzleminde**dir.

ÖRNEK: *Aşağıdaki metinde temler düzlemi kırmızı ile gösterilmiştir:*

Mektubunuzu okurken, madam, **vicdan azabı** duyar gibi oldum. **Hikâyelerimin** hep böyle kasvetli şeyler olmasından kendi kendime kızdım. Artık bugün size **neşeli**, hem de **çılginca neşeli** bir **masal** anlatmayı aklıma koydum. Öyle ya canım, ne diye **kederli** olacaktım! Paris’in sislerinden bin fersah uzakta, misket şarabıyla dümbelekler diyarında, günlük güneşlik bir tepenin üzerinde yaşıyorum. Değirmenimin etrafında güneşle musikiden başka bir şey yok. İskete kuşlarından orkestralarım, su çulluklarından bandolarım var. **Sabah** oldu mu, kurli kuşları «kurli kurli!» diye öterler, **öğleyin**, sıra ağustos

böceklerindir. Sonra, fîfre çalan çobanlar mı istersiniz, yoksa bağlardan kahkahaları gelen esmer güzelleri mi?... Doğrusu burası, **kara düşüncelere** dalmamak yer değil. Hanımlara asıl **tozpembe şiirler** ile sepet sepet **muhabbet hikâyeleri** göndermeliydim.

Ama olmuyor! Hâlâ Paris'den kurtulamadım. Her **gün**, çamlarımın arasında bulunduğum zamanlar bile. Paris'in **dert** çirkefinden kendimi koruyamıyorum. Hattâ şu satırları yazdığım anda bile, zavallı Charles Barbara'nın **sefâlet** içinde öldüğünü haber aldım. Bütün değirmen, **matem** içinde... Kurli kuşlarıyla ağustos böceklerine Allahısmarladık!... **Neşeli** şeyler düşünecek halim yok... İşte, madam, bu sebeple, size yazmayı tasarladığım o güzelim **muhabbet hikâyesi** yerine, yine **acıklı** bir **masal** göndereceğim.

Not: Unutulmamalıdır ki bu tespitler, metnin teminin tespiti için ilk belirlemelerdir. Temler çok zaman metinde belirli bir kelime ile ifade edilmezler, figürler yardımıyla kavranabilirler.

c) DEĞERLER DÜZLEMİ

Figürler ve temler metinde çok zaman bir değerlendirme içinde sunulur. Onlara ya olumlu ya olumsuz bakılır, onlardan hoşlanılıp hoşlanılmadığı belirtilir.

Konuşan yahut yazan kişinin duyguları, değerlendirmeleri, değer hükümleri çok zaman sözlerine yansır. Bunlar, **ahlakî değer hükümleri** (mesela: iyi / kötü), **estetik değer hükümleri** (mesela: güzel / çirkin) olabilir. Böylece metinde duygusal yönden bir değerlendirme olan bir **tasvip** / **red** kipi ortaya çıkar, bu ise metnin değerler düzlemini yaratır. Meselâ, bir metinde “aşk / nefret” temlerinin birincisi “zevk” ikincisi “ıstırap” duygusuyla ilişkilidir. Kısaca söz yahut yazıya yansıyan “öznel” duygu ve hükümlere “**Değerler sistemi**” (axiologie) adı verilir. Yazar, bu duygularını genellikle “**kelime seçimi**” yoluyla ortaya koyar. Konuşan yahut yazanın değerlendirmeleri ya **yücelticidir**, ya da **küçümseyici** bir tavrı yansıtır. Değerler düzlemi “olumlu / olumsuz” tarzındaki genel değerlendirmelerdir, ancak metinde nesneler karşında daha farklı tavırlar da gözlenebilir. Yani bir nesne **ya olumlu** (euphorie) **ya olumsuz** (dysphorie) , ya **hem olumlu hem olumsuz** (phorie) , ya da **ne olumlu ne olumsuz** (aphorie) karşılanabilir. Bunlar değerlendirmenin kipleridir. (Bu kiplerin incelenmesi değerler sistemi analizi “**analyse thymique**” adını alır.)

Konuşanın yahut yazanın değerler sistemi bazı dil işaretleri yoluyla metne yansır. Değerler sisteminin dilsel belirtileri dört öbek altında toplanabilir:

- ❖ **Kelime belirtileri:** Yazar kelime seçimi vasıtasıyla duygu yükünü bize yansıtabilir: “güzel” yahut “muhteşem” kelimeleri arasında yaptığı seçim, yazarın değer yargısını yansıtacaktır.
- ❖ **Ekler yoluyla:** Kelimelere getirilen ekler yardımıyla, yüceltici, benimseyici, küçümseyici değer yargıları dile getirilebilir: “kuşcağız”, “yavrucak”
- ❖ **Normal kelimeler yoluyla:** Normal kelimelere metinde farklı duygular yüklenebilir: “**Konuşuyor**, biz ne yapacağımızı bilmiyoruz sanki!” “**Konuş, konuş.** Sonra pişman olacaksın.”
- ❖ **Edebî sanatlar yoluyla:** Teşbih ve istiare gibi sanatlar, yazarın duygularını, değer hükümlerini en iyi şekilde yansıtır: “ Beyaz elbisesi içinde bir kuğuyu andırıyordu” yahut “Beyaz elbisesi içinde kefene sarınmış bir hayalet gibi idi.” Bu iki cümlede anlatıcının farklı duygulara sahip olduğu açıktır.

Metinde yer alan temel anlamlar ve yan anlamlar, değerler sistemiyle yakından ilişkilidir. Bilindiği gibi, metnin temel anlamı olgularla ve bildirişimle ilgilidir, temel anlama bağlı olan yan anlamlar ise kelimelerin ikinci anlamlarından ahenginden vb. doğar . Yan anlam, duygu ve değerlere bağlıdır. Yazarın zevk düzeyine, sosyal çevresine vb. bağlı olarak kelimelerin yüklendiği yan anlamlar değişir. Yan anlamlar bizi değerler sistemine götürür.

ÖRNEK: Aşağıdaki metinde değerler düzlemi kırmızı ile gösterilmiştir:

Mektubunuzu okurken, madam, **vicdan azabı** duyar gibi oldum. Hikâyelerimin hep böyle kasvetli şeyler olmasından **kendi kendime kızdım**. Artık bugün size neşeli, hem de çılginca neşeli bir masal anlatmayı aklıma koydum. Öyle ya canım, **ne diye kederli olacağımı**! Paris’in sislerinden bin fersah uzakta, misket şarabıyla dümbelekler diyarında, günlük güneşlik bir tepenin üzerinde yaşıyorum. Değirmenimin etrafında güneşle musıkiden başka bir şey yok. İskete kuşlarından orkestralarım, su çulluklarından bandolarım var. Sabah oldu mu, kurli kuşları «kurli kurli!» diye öterler, öğleyin, sıra ağustos böceklerindir. Sonra, fife çalan çobanlar mı istersiniz, yoksa bağlardan kahkahaları gelen esmer güzelleri mi?... **Doğrusu burası, kara düşüncelere dalmacak yer değil**. Hanımlara asıl **toz pembe şiirler** ile **sepet sepet muhabbet hikâyeleri** göndermeliydim.

Ama olmuyor! Hâlâ Paris'den kurtulamadım. Her gün, çamlarımın arasında bulunduğum zamanlar bile. **Paris'in dert çirkefinden kendimi koruyamıyorum**. Hattâ şu satırları yazdığım anda bile, zavallı Charles Barbara'nın sefalet içinde öldüğünü haber aldım.

Bütün değirmen, matem içinde... Kurli kuşlarıyla ağustos böceklerine Allahaismarladık!...
Neşeli şeyler düşünecek halim yok... İşte, madam, bu sebeple, size yazmayı tasarladığım
o güzelim muhabbet hikâyesi yerine, yine acıklı bir masal göndereceğim.

Not: Unutulmamalıdır ki bu tespitler, metnin değerler sisteminin tespiti için sadece ilk belirlemelerdir.

FIGÜR – TEM İLİŞKİLERİ

Figürler, ya bir teme, ya bir değere (axiologique) bağlanmak zorundadır. Buna karşılık temler, tek başına, bağımsız, özerk olarak bulunabilirler.

Figürlerle temlerin birbiriyle ilişkisi üç şekilde olabilir:

1) Bir figür, birçok temi ifade edebilir:

Mesela aynı grevin fotoğraflarını yayınlayan gazeteler, bu fotoğraların altına kendi görüşlerini yansıtan farklı tematik başlıklar koyacaklardır: Kimisine göre, bu figür (fotoğraf), “Koministlerin isyanı” temine, kimisine göre “hak arama özgürlüğü” temine bağlanacaktır. Aynı şekilde gözyaşı figürü, sevinç temine de bağlanabilir, üzüntü temine de bağlanabilir. Bu konu edebiyattaki motif ve mazmun fikriyle yakından ilişkilidir.

2) Bir tem, birçok figürle ifade edilebilir:

Aynı tem, “mesel”de yahut “parabol”de olduğu gibi farklı figüratif ifadedelerle anlatılabilir. Mesela bir annenin üvey kızına karşı olan “nefret”i temi şu figürlerle anlatılabilir: “Evin bütün temizlik işlerini küçük kıza yaptırıyordu. Temizlik işleri bitince, kuyudan su çektiyor, daha sonra da odun getirmesi için ormana yolluyordu. Akşamları da ona sofradan artan yemekleri veriyordu.” Buradaki bütün figürler, annenin nefretini ifade etmek için yani nefret temi için kullanılmış ifadelerdir.

3) Bir figür, bir temi ifade edebilir:

Figürle tem arasında, bu iki anlam düzeyi arasında, bire bir ilişki bulunabilir: “Sembol”lerde böyle bir ilişki vardır: Meselâ terazi figürü, belli bir sosyal ve kültürel alanda “adalet” temini ifade eder. Aynı şekilde bazı kültürlerde “tilki” doğrudan “kurnazlık”ı ifade eder. “Çiçeklerin dili” olduğunu söyleyenler, “gül”ün “aşk”ı ifade ettiğini, onun sembolü olduğunu söylerler. Şüphesiz semboller, ancak belli bir bağlam içinde sembol anlamı kazanırlar. Mesela terazi, her metinde şüphesiz adalet anlamına gelmez. Yine unutmamak gerekir ki “su” figürü, farklı kültürlerde hayatın yahut ölümün, iyinin yahut kötünün sembolü olabilir, olumlu değer, olumsuz değer ifade edebilir.

Figürler, kendi aralarında, birbirlerine oranla, “ikonik” olanlar ve “soyut” olanlar şeklinde ikiye ayrılır. Aynı şekilde temler ve değerler sistemi (axiologie) de birbirlerine oranla “özel” (spécifique) ve genel (générique) olmak üzere ikiye ayrılırlar. Bu karşıtlıkların birinci terimleri ikinci terime göre daha özeldir (mesela ikonik figürler) ve ikinci terim ise daha geneldir (mesela soyut figürler).

İkonik–özel / soyut-genel sınıflandırması, görelî bir sınıflandırmadır: Mesela, “hareket” figürü de “dans” figürü de birer ikonik figürdür. Ama “hareket” figürü, “dans” figürüne göre daha soyut, dans figürü ise daha somuttur. Aynı şekilde “dans” ikonik figürü, onun bir türü olan “vals” ikonik figürüne göre daha soyuttur. Metnin anlamı bu karşıtlıklar üzerine kurulur.

© <http://www.ege-edebiyat.org>